

FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN NİTQDƏ ROLU

Açar sözlər: frazeologiya, nitq, üslub, təsnifat, ifadə, dil vahidi

Keywords: phraseology, speech, style, classification, expression, language unit

Ключевые слова: фразеология, речь, стиль, классификация, выражение, языковая единица

Giriş. Frazeoloji birləşmələr dilin leksik-semantik sistemində xüsusi yer tutan, sabit tərkibli, hazır şəkildə işlədilən, bütöv bir məna daşıyan ifadələrdir. Onlar danışq zamanı ayrı-ayrı sözlər kimi yox, bütöv, ayrılmaz vahidlər kimi qəbul edilir və məna baxımından komponentlərinin ümumi məcmusundan fərqli semantik yüklə çıxış edirlər [1, s. 20]. Frazeoloji birləşmələr adətən məcazi və simvolik məna daşıyır, onların leksik tərkibi sabit olduğu üçün, frazeologizmlərdə sözləri əvəz etmək, dəyişmək və ya əlavələr etmək mümkün olmur. Məsələn, “dişini sıxmaq”, “baş götürüb getmək”, “gözünün içi gülmək” kimi ifadələrdə sözlərin sırası və seçimi dəyişdirilsə, həmin ifadələr öz frazeoloji məzmununu itirir.

Frazeoloji birləşmələr kommunikativ ehtiyaclar əsasında yaranır, nəsillər boyu inkişaf edərək milli təfəkkürün, dünya görüşünün və danışq mədəniyyətinin mühüm daşıyıcısına çevrilir. Onlar dilin zəngin obrazlılıq imkanlarını açır, nitqin məcaziliyini, emosionallığını və üslubi müxtəlifliyini təmin edir. Frazeoloji birləşmələrin yaranması xalqın məişətinə, adət-ənənələrinə, düşüncə tərzinə və tarixə sıx bağlıdır. Hər bir frazeologizmin arxasında xalqın dünyagörüşü, yaşadığı hadisələr, mədəni dəyərlər və sosial reallıqlar dayanır.

Frazeologiya dilçiliyin leksikologiya bölməsinin tərkib hissəsi kimi çıxış etsə də, əslində leksik-semantik və sintaktik səviyyələr arasında körpü rolunu oynayan müstəqil sahədir. Frazeoloji vahidlər həm leksik vahidlərin xüsusiyyətlərini daşıyır, həm də söz birləşmələri kimi qurulur, lakin onların müstəqil semantik və funksional özəllikləri var.

Frazeologiyanın əsas tədqiqat sahələrinə aşağıdakılar daxildir: 1. Frazeoloji birləşmələrin semantik strukturu və onların məna dərəcələri; 2. Frazeologizmlərin təsnifatı və tipologiyası; 3. Frazeoloji sinonimlər, antonimlər, omonimlər və çoxmənalı ifadələr; 4. Frazeoloji vahidlərin funksional-stilistik xüsusiyyətləri; 5. Frazeologiya yalnız leksik tədqiqatlarla məhdudlaşmır, o, nitq mədəniyyəti, üslubiyyat, psixolinqvistika və dil tarixi ilə sıx bağlıdır. Çünki frazeoloji birləşmələr nitqin ahəngdar, ifadəli, obrazlı və emosional olmasını təmin edən əsas vasitələrdən biridir.

Frazeoloji birləşmələrin nitq mədəniyyətində rolu: 1. Nitqdə lakoniklik yadır – frazeologizmlər mürəkkəb fikirləri qısa və yığcam ifadə etməyə imkan verir. 2. Obrazlılığı təmin edir – sadə sözlərin verə bilmədiyi bədii-estetik ifadəni frazeologizmlər vasitəsilə çatdırmaq mümkündür. 3. Ünsiyyətdə emosional vurğu

yaradır – frazeoloji birləşmələr nitqdə hiss və duyğuların ifadəsini gücləndirir. 4. Mədəniyyət və düşüncə tərzini əks etdirir – frazeologizmlər xalqın mənəvi dəyərlərinin və mentalitetinin dilə yansımasıdır. 5. Üslubi rəngarənglik yaradır – rəsmi və qeyri-rəsmi üslublarda fərqli frazeologizmlər işlədilərək nitqin üslubi çalarlarını zənginləşdirir.

Nəticə etibarilə, frazeoloji birləşmələr nitqin ifadəliliyinin, təsirliliyinin və mədəniyyət daşıyıcılığının əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan frazeologiya yalnız dilçilik deyil, həm də dilin bədii-estetik və ünsiyyət mədəniyyətinin tədqiqat obyektı olaraq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Frazeoloji birləşmələr dillərin ən zəngin və ən maraqlı ünsiyyət vasitələrindən biridir [2. s 220]. Onlar yalnız leksik vahidlərin sabit kombinasiyası olmaqla qalmır, həm də məcazi mənə daşıyaraq xalqın mədəniyyətini, tarixini və dünya görüşünü əks etdirir. Frazeoloji birləşmələr nitqdə xüsusi yer tutaraq, onun ifadə vasitələrinin daha rəngarəng və təsirli olmasına xidmət edir. Frazeoloji birləşmələr sabit, dəyişməz strukturu və məcazi mənası ilə seçilir. Onların yaranmasında milli-mədəni dəyərlər, tarixi hadisələr və xalq yaradıcılığı mühüm rol oynayır. Məsələn, Azərbaycan dilində “daşı ətəyindən tökmək” ifadəsi həm məcazi, həm də obrazlı şəkildə insanların aralarındakı narazılıqları və problemləri həll etməsini ifadə edir. Belə ifadələr yalnız gündəlik danışqda deyil, eyni zamanda bədii ədəbiyyatda, publisistik mətnlərdə və digər üslublarda geniş istifadə edilir.

Frazeologiyanın dilçilikdə tədqiqi 19-cu əsrdən başlayaraq elmi istiqamət kimi formalaşmışdır. Bu sahədə alimlər frazeoloji birləşmələrin yaranma qaynaqları, təsnifatı və funksional xüsusiyyətləri ilə bağlı dərin araşdırmalar aparmışlar. Bu araşdırmalar göstərir ki, frazeoloji birləşmələr təkcə lüğət vahidləri deyil, həm də xalqın düşüncə tərzini, dünyaya baxışını və tarixini əks etdirən bir vasitədir. Nitqdə frazeoloji birləşmələrin rolu onların məcazi mənalarının zənginliyində və üslubi ifadəliliyində özünü göstərir. Bu ifadələr insanın fikrini daha aydın və emosional şəkildə çatdırmağa kömək edir. Məsələn, “su içində od tutmaq” ifadəsi qarşıya çıxan çətinliklərin gözlənilməz və ağır olmasını təsvir edir [2.s 336].

Bu işdə frazeoloji birləşmələrin mahiyyətini və nitqdə rolunu araşdırmaq məqsədi ilə onların əsas xüsusiyyətləri, təsnifatı, milli-mədəni dəyərlərlə əlaqəsi və üslubi funksiyaları geniş şəkildə təhlil ediləcəkdir. Beləliklə, frazeoloji birləşmələrin dil və ünsiyyət prosesində nə qədər vacib rol oynadığı bir daha aydınlaşacaqdır. Frazeoloji birləşmələr dilin strukturunda xüsusi yer tutur və onları digər leksik vahidlərdən fərqləndirən bir sıra əsas xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər frazeoloji birləşmələrin həm məzmununu, həm də formasını müəyyən edir:

Frazeoloji birləşmələr sabit struktura malikdir. Yəni onların komponentləri, adətən, dəyişdirilə bilməz və ya başqa sözlərlə əvəz edilə bilməz. Məsələn, “daşdan keçmək” ifadəsində “daş” sözü “qaya” ilə əvəz edilərsə, ifadənin məcazi mənası itər. Bu sabitlik frazeoloji birləşmələrin digər dil vahidlərindən əsas fərqlərindən biridir. Avoir le cœur sur la main (“səxavətli olmaq”). Burada cœur və main sözlərini dəyişmək olmaz. Frazeoloji birləşmələrin əsas xüsusiyyətlərindən biri də onların məcazi mənada işlədilməsidir. Frazeoloji ifadələr hərfi mənadan fərqli olaraq, xüsusi məcazi mənalar daşıyır və nitqi daha obrazlı edir. Məsələn, “əl-ələ vermək” ifadəsi əməkdaşlıq və birlik mənasında işlədilir və hərfi mənadan uzaqlaşaraq məcazi mənə qazanır. Donner sa langue au chat (“təxmin etməkdən imtina et-

mək”). Komponentlərin birliyi. Frazeoloji birləşmələrin komponentləri bir-biri ilə sıx bağlıdır və ayrılıqda işlədildikdə həmin məcazi mənanı ifadə edə bilməz. Məsələn, “yeddi qat göy” ifadəsində “yeddi”, “qat” və “göy” sözləri ayrı-ayrılıqda məcazi mənaya malik deyil, lakin bir yerdə işlədildikdə fəvqəladə yüksəkliyi ifadə edir. Poser un lapin (“görüşə gəlməmək”). Söz-söz tərcümə mənə vermir, yalnız birlikdə xüsusi mənanı ifadə edir.

Milli-mədəni xüsusiyyətlərin ifadəsi. Frazeoloji birləşmələr xalqın milli-mədəni dəyərlərini və tarixi yaddaşını özündə əks etdirir. Hər bir xalqın frazeologiyası onun həyat tərz, inancları və düşüncə tərzilə sıx bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan dilində “çörək kəsmək” ifadəsi dostluq və səmimiyyəti ifadə edir ki, bu da xalqın çörəyi müqəddəs sayması ilə əlaqədardır. Chercher midi à quatorze heures (“sadə şeyi çətinləşdirmək”). Fonetik və sintaktik uyğunluq. Frazeoloji birləşmələr fonetik və sintaktik baxımdan xüsusi harmoniya təşkil edir. Onlar, adətən, ritmik və ahəngdar olur, bu da onların yadda qalmasını və tez-tez istifadəsini asanlaşdırır. Prendre la mouche (“tez inciyib əsəbiləşmək”). Sintaktik baxımdan düzgün qurulmuş, fonetik cəhətdən ahənglidir.

Frazeoloji birləşmələrin bu xüsusiyyətləri onların nitqdə vacib yer tutmasını təmin edir. Bu xüsusiyyətlər vasitəsilə frazeoloji ifadələr nitqi daha emosional, ifadəli və təsirli edir. Frazeoloji birləşmələr müxtəlif meyarlara əsasən təsnif olunur. Onların təsnifatı, əsasən, mənşəyinə, strukturuna, mənasına və funksiyasına görə aparılır. Bu təsnifat frazeoloji birləşmələrin dilin leksik sistemində daha dəqiq öyrənilməsinə imkan yaradır [5. s. 5].

1. Mənşəyinə görə təsnifat. Frazeoloji birləşmələr müxtəlif mənbələrdən yaranır. Onların mənşəyinə görə aşağıdakı qruplara bölünməsi mümkündür: Xalq yaradıcılığına əsaslanan ifadələr: Bu tip ifadələr xalqın həyat tərz, adət-ənənələri və mədəniyyətindən doğur. Məsələn, “Qurbağanın gözü göl istər” ifadəsi tamahkarlığı təsvir edir. Əfsanə və rəvayətlərdən gələn ifadələr: Tarixi hadisələr və miflər əsasında formalaşan frazeologizmlər. Məsələn, “Əjdahadan qorxub ilanı qucaqlamaq.” Digər dillərdən alınan frazeologizmlər: Bəzi ifadələr tərcümə yolu ilə və ya birbaşa digər dillərdən mənimsənilmişdir. Məsələn, “Troya atı” ifadəsi Qərb mədəniyyətindən gələn məcazdır. 2. Strukturuna görə təsnifat. Frazeoloji birləşmələrin komponentlərinin sayı və quruluşuna görə də təsnifat aparılır: Sadə frazeologizmlər: İki və ya üç sözdən ibarət ifadələr, məsələn, “ağız açıq” (təəccüblənmək). Mürəkkəb frazeologizmlər: Daha çox komponentdən ibarət olan ifadələr, məsələn, “çörəyi dizinin üstündə olmaq” (özünə güvənmək). Sabit ifadələr: Mətnlərdə dəyişmədən istifadə olunan ifadələr, məsələn, “Göz var, qulaq var.” 3. Mənasına görə təsnifat. Frazeoloji birləşmələr mənasına görə müxtəlif kateqoriyalara bölünür: Təsviri ifadələr: Hərfi mənanı deyil, məcazi mənanı ifadə edir. Məsələn, “əl-ayağa düşmək” (təlaşa düşmək). Məcazi ifadələr: Tamamilə hərfi mənadan uzaqdır və simvolik xarakter daşıyır, məsələn, “ilan dili çıxarmaq” (yalvarmaq). İfadəli ifadələr: Duyğu və emosiya ifadə edən frazeologizmlər, məsələn, “ürəyi dağa dönmək” (çox sevinmək). 4. Funksiyasına görə təsnifat. Nitqdə istifadəsinə və üslubi funksiyasına görə frazeoloji birləşmələr müxtəlif funksiyalar daşıyır: Üslubi funksiyalı ifadələr: Nitqdə bədii obraz yaratmaq üçün istifadə olunur. Məsələn, “gözə kül üfürmək” (aldatmaq). Kommunikativ ifadələr: Danışiq zamanı fikri daha dəqiq ifadə etmək üçün istifadə edilir, məsələn, “su yerinə qoymaq” (əhəmiyyətsiz

saymaq). Duyğu ifadə edən frazeologizmlər: Nitqdə hissləri çatdırmaq üçün işlədilir. Məsələn, “qanı qaralmaq” (kədərlənmək).

5. Diaqnostik təsnifat (V.V.Vinogradovun təsnifatı). Rus dilçiliyində frazeoloji birləşmələrin təsnifatında V.V.Vinogradovun təklif etdiyi model geniş tətbiq olunur. Bu təsnifat frazeologizmləri məna bütövlüyünə görə aşağıdakı qruplara bölür: Frazeoloji birləşmələr: Məna birliyi daşıyan ifadələr. Frazeoloji ifadələr: Ayrı-ayrı komponentləri hərfi məna daşıya bilən, lakin bir yerdə məcazi məna verən ifadələr [2. s. 108].

Frazeoloji bütövlüklər: Tamamilə ayrılmaz məna daşıyan ifadələr, məsələn, “əl-qolu bağlı” (çox məhdud vəziyyətdə olmaq). Frazeoloji birləşmələrin bu təsnifatları onların nitqdə istifadəsini daha yaxşı anlamaq üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu təsnifat vasitəsilə frazeoloji ifadələrin dilin zənginləşməsindəki rolu daha aydın görünür. Frazeoloji birləşmələr nitqin ifadəliliyini və təsir gücünü artıran mühüm vasitələrdir. Onlar yalnız məna daşıyıcısı deyil, eyni zamanda nitqi daha emosional, obrazlı və rəngarəng edir. Frazeoloji ifadələr üslubi və kommunikativ funksiyaları ilə danışq və yazı dilində xüsusi yer tutur:

1. Nitqin obrazlılığını artırmaq. Frazeoloji birləşmələr məcazi mənaları vasitəsilə nitqin daha obrazlı və təsirli olmasına xidmət edir. Məsələn: “İçində qurd ola” ifadəsi narahatlıq hissini obrazlı şəkildə çatdırır. Bu cür ifadələr danışanın hiss və fikirlərini daha təsirli formada ifadə etməyə imkan yaradır.

2. Emosional təsir gücü. Frazeoloji ifadələr nitqə emosiya əlavə edir, insanın hisslərini və düşüncələrini daha güclü şəkildə ifadə etməyə kömək edir. Məsələn: “Ürəyi partlamaq” ifadəsi çox güclü qəzəb və ya kədəri göstərir. Nitqin emosional təsirini artırmaq üçün frazeoloji birləşmələr geniş istifadə olunur, xüsusən də bədii ədəbiyyatda və şifahi danışqda. 3. Üslubi müxtəliflik yaratmaq. Frazeoloji birləşmələr müxtəlif üslublarda – bədii, publisistik, elmi və məişət üslublarında istifadə edilə bilər.

Bədii üslubda: Obrazlılıq yaratmaq və oxucunun təxəyyülünü zənginləşdirmək üçün istifadə olunur. Məsələn, “Göydən üç alma düşdü” ifadəsi xalq nağıllarında tez-tez rast gəlinir və mifik atmosfer yaradır. Publisistik üslubda: Oxucunun və ya dinləyicinin diqqətini çəkmək və informasiyanı daha yadda qalan etmək üçün istifadə olunur. Məişət üslubunda: Gündəlik danışqda frazeoloji ifadələr fikri qısa və aydın şəkildə çatdırmağa kömək edir.

4. Milli-mədəni dəyərlərin ifadəsi. Frazeoloji birləşmələr xalqın mədəniyyətini, həyat tərzini və dünyagörüşünü əks etdirir. Azərbaycan dilindəki “Çörəyi dizinin üstündə olmaq” ifadəsi insanın öz zəhməti ilə qazanmasını vurğulayır. Bu, xalqın əməksevərliyini və çörəyi müqəddəs hesab etməsini göstərir. 5. Kontekstual mənənin formalaşdırılması. Frazeoloji birləşmələr kontekstdən asılı olaraq yeni mənalar qazana bilər. Onların müxtəlif situasiyalarda istifadəsi nitqi daha zəngin və çoxmənalı edir. Məsələn: “Qulağı səsdə olmaq” ifadəsi bir kontekstdə gözəlmə vəziyyətini, digər bir kontekstdə narahatlığı ifadə edə bilər.

6. Ünsiyyət prosesində yeri və əhəmiyyəti. Frazeoloji ifadələr ünsiyyət prosesində fikri daha yığcam və aydın çatdırmaq üçün istifadə edilir. Onlar danışq zamanı fikrin konkretliyini artırır və dinləyicinin mesajı daha tez qavramasına kömək edir. Nitqin daha təsirli və rəngarəng olması üçün frazeoloji birləşmələrdən

düzgün istifadə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu ifadələr vasitəsilə nitq daha emosional, obrazlı və yadda qalan olur, həmçinin danışanın intellektual və mədəni səviyyəsini göstərir [4. s. 98]. Hər bir xalqın frazeoloji fondu onun tarixi, coğrafiyası, sosial münasibətləri və mədəni xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Bu baxımdan, frazeoloji birləşmələr yalnız dil vahidləri deyil, həm də mədəni irsin daşıyıcısıdır.

1. Milli xüsusiyyətlərin ifadəsi. Frazeoloji birləşmələr xalqın gündəlik həyatında istifadə etdiyi təsəvvürləri və inancları əks etdirir. Azərbaycan dilində “Qapını it bağlasın” ifadəsi qonaqsız və ya boş yer anlamında işlədilir. Bu, xalqın qonaqpərvərliyinə və qonağı müqəddəs saymasına işarə edir. 2. Tarixi və coğrafi xüsusiyyətlərin təsiri. Frazeoloji ifadələr xalqın yaşadığı coğrafi mühitin və tarixi proseslərin təsirini əks etdirir. Məsələn: “At belində ömür sürmək” ifadəsi köçəri həyat tərzini ilə bağlıdır və tarixi keçmişdən gələn ənənələri göstərir. “Yeddi dağın arxası” ifadəsi uzaqlığı və əlçatmazlığı ifadə edir ki, bu da dağlıq ərazilərdə yaşayan insanların təcrübələrini əks etdirir. 3. Adət-ənənələrin və inancların əksi. Frazeoloji birləşmələr xalqın inanclarını və adət-ənənələrini də əks etdirir. Azərbaycan xalqı üçün çörək müqəddəs sayıldığından “çörəyə and içmək” ifadəsi etibar və sadıqlıq göstəricisi kimi işlədilir. Bu, xalqın çörəyə xüsusi hörmətlə yanaşmasını göstərir.

4. Əxlaqi dəyərlərin ifadəsi. Frazeoloji birləşmələr xalqın əxlaq normalarını və sosial münasibətlərini əks etdirir. Məsələn: “Üzü qara olmaq” ifadəsi utanc və ya rüsvayçılığı bildirir. “Ürəyi təmiz olmaq” isə insanın saf niyyətini və əxlaqi keyfiyyətlərini vurğulayır. 5. Mədəniyyətlərarası fərqlərin təsviri. Hər bir xalqın frazeoloji birləşmələri özünəməxsus məzmun daşıyır. Bu ifadələr başqa bir dilə tərcümə edildikdə milli koloriti itirə bilər. Məsələn: Azərbaycan dilində “Biri var idi, biri yox idi” ifadəsi nağıl başlanğıcıdır və xalqın uşaq ədəbiyyatına yanaşmasını əks etdirir. 6. Frazeoloji birləşmələrin nitqdə müqayisəsi. Müxtəlif dillərin frazeoloji birləşmələri arasında bənzərliklər və fərqlər də xalqın mədəni və tarixi xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Məsələn: Azərbaycan dilində “Göz çıxarmaq” ifadəsi pis nəticə əldə etmək anlamındadır, bu ifadə rus dilində “Медвежья услуга” (Ayının köməyi) kimi işlənir.

Frazeoloji birləşmələr bədii əsərlərdə canlı obrazların yaradılmasına və oxucunun təsəvvüründə mənzərəli səhnələrin canlandırılmasına xidmət edir. Məsələn, Cəlil Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu” əsərində frazeoloji ifadələr insan münasibətlərinin və sosial problemlərin dərinliyini təsvir etmək üçün işlənmişdir: “Ürəyi od tutub yanmaq” frazeologizmi qəhrəmanın daxili iztirabını göstərir.

Əsərin üslubunu və emosional təsirini gücləndirmək. Frazeoloji birləşmələr yazıçının üslubunu fərqləndirən və oxucunun emosional reaksiyasını artıran vasitələrdən biridir. Məsələn, Nizami Gəncəvinin əsərlərində tez-tez işlənən ifadələr oxucuya mətnin mənavi-emosional dərinliyini çatdırır: “Qılınc kimi kəsərli sözlər” ifadəsi qəhrəmanın danışığının gücünü və kəsərini təsvir edir. Xalq dilinin və mədəniyyətinin əks olunması. Frazeoloji birləşmələr bədii ədəbiyyatda xalqın məişətini, adət-ənənələrini və mədəni xüsusiyyətlərini oxucuya çatdırır. Yazıçılar bu ifadələr vasitəsilə dilin milli koloriti ilə zənginlik qatır. Məsələn: Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əsərlərində işlənən “budağı budaqdan asılmaq” ifadəsi xalqın dünyagörüşünü əks etdirir.

Personajların xarakterik xüsusiyyətlərini vurğulamaq. Frazeoloji birləşmələr vasitəsilə yazıçılar personajların xarakterini daha dolğun şəkildə çatdırır. Onların

danışiq tərzı frazeoloji ifadələrlə zəngınləşdırıldıkdə personaj daha canlı və inan-dırıcı olur. Məsələn, Mirzə Fətəli Axundzadənin əsərlərində personajların danışı-ğında rast gəlinən frazeologizmlər onların sosial statusunu və psixoloji xüsusi-yətlərini əks etdirir. Konflikt və dramatizmin gücləndirilməsi. Bədii ədəbiyyatda frazeoloji birləşmələr konfliktin və dramatik vəziyyətlərin təsvirində güclü vasitə-dir. Yazıçı oxucunun diqqətini çəkmək və situasiyanın dramatikliyini vurğulamaq üçün bu ifadələrdən istifadə edir. Məsələn: “Suyun üzərində gəzmək” ifadəsi təh-lükəli vəziyyəti təsvir etmək üçün işlədilə bilər. Ritmik və poetik ifadə vasitəsi kimi. Şeiriyətdə frazeoloji birləşmələr həm məcazi mənə, həm də ritmiklik yara-dır. Xüsusilə, klassik şairlər frazeoloji ifadələrdən poetik təsir yaratmaq üçün isti-fadə etmişlər. Məsələn, Füzulinin qəzəllərində işlənən “sevda dərdi” ifadəsi eşqin dərđini və iztirabını təsvir edir.

1. Frazeoloji birləşmələrin tədrisinə ehtiyac. Frazeoloji birləşmələr yalnız lüğət yaddaşını artırmaq üçün deyil, həm də dilin məcazi, obrazlı və mədəni qatlarını öyrənmək üçün vacibdir. Tədrisdə onların istifadəsi aşağıdakı səbəblərə görə əhəmi-yətlidir: dilin ifadə imkanlarını öyrətmək; tələbələrin nitqini zənginləşdirmək; mətnlərin daha yaxşı başa düşülməsini təmin etmək; milli-mədəni dəyərləri öyrənmək və qorumaq. 2. Frazeoloji birləşmələrin tədris metodları. Frazeoloji birləşmələrin tədrisi üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Frazeoloji birləşmələrin mənə və istifadəsini kontekst daxilində öyrətmək daha təsirli olur. Məsələn, ədəbi mətnlərdən frazeoloji ifadələri seçmək və onların məcazi mənasını izah etmək. Müqayisəli tədris: Şagirdlərə bir neçə dildə eyni mənə daşıyan frazeoloji birləşmələr təqdim olunur. Bu metod həm frazeologizmləri, həm də dillərin mədəni fərqlərini öyrənmək üçün əhə-miyyətlidir. Məsələn: Azərbaycan dilində: “Gözə kül üfürmək” (aldatmaq). Rus dilin-də: “Пускать пыль в глаза.” Fransız dilində: Jeter de la poudre aux yeux.

Frazeoloji ifadələrlə bağlı müxtəlif oyunlar və tapşırıqlar (çarpaz sözlər, fra-zeoloji rebuslar, uyğunlaşdırma tapşırıqları) şagirdlərin marağını artırır və onların öyrənmə prosesini əyləncəli edir. Frazeoloji birləşmələrin mənasını, yaranma tari-xini və istifadəsini izah edən lüğətlər şagirdlərə bu ifadələri daha yaxşı öyrənmək üçün yardım edir. Frazeoloji birləşmələrin tədris nəticələri. Frazeoloji ifadələrin tədrisi şagirdlərə bir sıra müsbət təsirlər göstərir: Nitqin zənginləşdirilməsi: Şa-girdlər daha ifadəli və obrazlı danışmağı öyrənir. Mətn anlama bacarığının artırıl-ması: Frazeologizmləri başa düşən şagirdlər mətnlərin dərin mənasını daha yaxşı anlayır. Mədəni biliklərin inkişafı: Milli-mədəni dəyərləri öyrənməklə şagirdlər xalqın ənənələrinə daha yaxından bələd olurlar. Dil yaradıcılığının inkişafı: Fra-zeoloji birləşmələri bilən şagirdlər yazı və danışiqda daha yaradıcı ola bilirlər. Frazeoloji birləşmələrin tədrisdə çətinlikləri. Frazeoloji ifadələrin tədrisində bəzi çətinliklər yarana bilər: məcazi mənanın başa düşülməməsi, frazeologizmlərin kontekst xaricində mənasız görünməsi, şagirdlərin dil təcrübəsinin yetərli olma-ması. Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün müəllimlər daha çox praktik tapşırıq-lardan istifadə etməli və ifadələri gündəlik nitqlə əlaqələndirməlidir.

Aktuallıq. Müasir dilçilikdə frazeoloji birləşmələrin tədqiqi dilin leksik-semantik zənginliyinin, milli-mədəni dəyərlərin və nitq mədəniyyətinin öyrənilməsi baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir. Qloballaşma şəraitində frazeologizmlərin düzgün və yerində istifadəsi nitqin ifadəliliyini, emosional təsir gücünü və üslubi keyfiyyətini artıran əsas amillərdən biridir. Bu baxımdan

frazеолоји birləşmələrin mahiyyətinin və nitqdə rolunun araşdırılması aktual elmi problem kimi çıxış edir.

Elmi yenilik. Məqalədə frazeoloji birləşmələrin semantik, struktur və funksional xüsusiyyətləri kompleks şəkildə təhlil edilmiş, onların nitq mədəniyyəti-tindəki rolu sistemli şəkildə əsaslandırılmışdır. Frazеологизmlərin milli-mədəni dəyərlərlə əlaqəsi konkret nümunələr əsasında göstərilmiş, onların müxtəlif üslublarda və tədris prosesində istifadəsinin əhəmiyyəti elmi baxımdan ümumiləşdirilmişdir.

Nəticə. Müasir texnologiyalar frazeoloji birləşmələrin tədrisini daha maraqlı və effektiv edə bilər: Elektron lüğətlər və proqramlar: Şagirdlərə frazeologizmləri müxtəlif dillərdə öyrənmək imkanı verir. Video və multimedia materialları: Frazеолоји ifadələrin izahını və istifadə nümunələrini əyani şəkildə təqdim edir. Dil tətbiqləri və oyunlar: Frazеологизmlərin mənimsənilməsini əyləncəli edir. Frazеолоји birləşmələrin tədrisi dilin həm nəzəri, həm də praktik öyrənilməsində mühüm yer tutur. Onlar vasitəsilə şagirdlər dili daha dərindən öyrənir və onun mədəniyyətlə əlaqəsini daha yaxşı anlaşırlar.

Ədəbiyyat:

1. Allahverdiyev, Ə. L. (2009). Synonymes des locutions phraseologiques françaises ("Fransız dilinin frazeoloji birləşmələrinin sinonimləri") [Metodik vəsait]. Bakı: Adiloğlu. 240 s.
2. Babayev, A. (2015). Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəblər üçün dərslik). Bakı: Gənclik. 572 s.
3. Babaxanova, N. (2012). Fransızca-Azərbaycanca frazeoloji lüğət. Bakı: Proqres. 246 s.
4. Bayramov, H. (1978). Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif. 175 s.
5. Fərhadov, F. M. (2009). Frazеолоји birləşmələrin yaranma yolları (Azərbaycan, fransız, ingilis və rus dillərinin materialları üzrə) [Diss. avtoref.]. Bakı. 22 s.

Jamala Tağı-zadə

Summary

THE ROLE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN SPEECH

Phraseological units enrich the expressive potential of a language. They create emotional and expressive nuances, enhancing the artistic impact of speech. Phraseological expressions allow the speaker to convey ideas in a more figurative, concise, and effective manner. The article analyzes the origin, structure, semantic features, and stylistic functions of phraseological combinations. It also examines their use in literary language, everyday speech, and journalistic style. The practical significance of the article lies in the fact that the obtained results can be applied in linguistics, stylistics, and teaching. Integrating phraseological units into the educational process helps students develop their speech skills and form figurative and expressive communication habits. According to the results, the correct and appropriate use of phraseological combinations enriches the content of speech. In conclusion, it is emphasized that phraseological units are an important means of enhancing the aesthetic value and expressive power of language.

Джамала Таги-заде

Резюме

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ В РЕЧИ

Фразеологизмы обогащают выразительные возможности языка. Они создают эмоционально-экспрессивные оттенки и усиливают художественное воздействие речи. Фразеологизмы помогают говорящему выражать мысль более образно, лаконично и выразительно. В статье анализируются происхождение, структура, семантические особенности и стилистические функции фразеологических сочетаний. Также рассматриваются особенности их употребления в литературном языке, в повседневной речи и в публицистическом стиле. Практическая значимость статьи заключается в том, что полученные результаты могут быть использованы в области языкознания, стилистики и преподавания. Включение фразеологических единиц в учебный процесс способствует развитию речевых навыков студентов, формирует у них образное и выразительное мышление. Согласно полученным результатам, правильное и уместное употребление фразеологических сочетаний обогащает содержание речи. В заключение подчеркивается, что фразеологизмы являются важным средством повышения эстетической ценности и выразительной силы речи.

Rəyçi: dos. A.Nacıyeva